

Лариса КОЛІБАБА

Інститут української мови НАН України

e-mail: kolibaba79@gmail.com

ORCID 0000-0003-0569-7663

Форми знахідного відмінка множини іменників – назв істот в українській народній і літературній мові¹

Forms of the accusative case of the plural of nouns – the names of creatures in the Ukrainian folk and literary language

The article investigates the regularities of the use of two forms of the accusative case of the plural of the nouns – the names of creatures in the Ukrainian folk and literary language. Special attention is paid to the form that coincides with the nominative case and is a typical feature of the folk language. The history of the entry of the form of the accusative case of the plural, common with the nominative case, into the system of inflexion of nouns of the Ukrainian literary language is traced. The area of distribution of each of the forms of the accusative case of the plural is determined. The list of nouns – the names of unpersons, which in the accusative case of the plural have the form of the nominative case, is offered. The causes and consequences of the expulsing of the forms of the nominative case of the plural by the forms of the genitive case in nouns – the names of creatures in the modern Ukrainian literary language – are clarified. It is stated that valid morphological literary norm does not correspond to the grammatical traditions of the Ukrainian folk language, because the forms, common to the nominative case, predominate in the folk language, whereas the forms, identical to the genitive case, prevail in the literary standard.

Keywords: Ukrainian literary language, Ukrainian folk language, noun, accusative case, nominative case, genitive case, the plural, names of creatures, person, unperson.

У статті досліджено закономірності вжитку двох форм знахідного відмінка множини іменників – назв істот в українській народній і літературній мові. Виняткову увагу зосереджено на формі, що збігається з називним відмінком і є типовою ознакою живої народної мови. Простежено історію входження форми знахідного відмінка

¹ Статтю написано в межах планової теми Інституту української мови НАН України „Народна мова і літературний стандарт” (державний реєстраційний номер 0120U000188).

множини, спільної з називним відмінком, до системи словозміни іменників української літературної мови. Визначено ареал поширення кожної з форм знахідного відмінка множини. Запропоновано перелік іменників – назв неосіб, що в знахідному відмінку множини мають форму називного відмінка. З'ясовано причини та проаналізовано наслідки витіснення форм називного відмінка множини формами родового відмінка в іменниках – назвах істот в сучасній українській літературній мові. Констатовано порушення відповідності чинної морфологічної літературної норми граматичним традиціям української народної мови, зокрема переважання форм, спільних із називним відмінком, у народній мові, і форм, тотожних родовому відмінкові, у літературному стандарті.

Ключові слова: українська літературна мова, українська народна мова, іменник, знахідний відмінок, називний відмінок, родовий відмінок, множина, назви істот, особа, неособа.

Після здобуття Україною незалежності в суспільно-політичному житті держави сталися зміни, що вможливили її національну й мовну відбудову. У контексті демократизації українського суспільства, тенденцій до відновлення національної самобутності, посилення пуристичних настроїв, що розпочалися з 90-х років ХХ ст. і сьогодні тривають далі, виняткове значення має прагнення національно свідомої частини мовного соціуму установити та повернути питомі основи української літературної мови – передусім фонетичні, синтаксичні, морфологічні, словотвірні. Це прагнення спричинило невідкладну потребу переглянути чинні мовні норми щодо їх відповідності органічним, історично сформованим особливостям української мови.

Установлення питомості певного мовного явища, його „українськості” є однією з найскладніших і найсуперечливіших проблем лінгвоукраїністики, оскільки потребує надійних і об’єктивних критеріїв, спираючись на які можна було б беззаперечно довести органічність певної лексеми, граматичної одиниці, морфологічної форми, синтаксичної конструкції, словотворчого засобу тощо для української літературної мови.

У 20–30-х рр. ХХ ст., випрацьовуючи норми української літературної мови, науковці ґрунтували їх на таких основних критеріях: 1) природність для найбільшої частини народної² мови; 2) уживаність у творах „найкращих українських письменників”; 3) фіксація в „гарних словниках української мови” та граматиках; 4) перевага, вигідність із погляду поступу, удосконалення мови³.

² У мовознавчій літературі немає чіткого визначення терміна *народна мова*. На думку І. Огієнка, *народна мова* – „цілисть”, „збірність усіх говорів нації” (див.: І. Огієнко (митрополит Іларіон), *Istoriâ ukrains'koï literaturnoi movi*, Київ 2004, s. 113). Ми витлумачуємо її як мову, що нею здавна послуговується весь український народ у повсякденному спілкуванні, тобто *народна мова* охоплює передусім діалекти, а також елементи розмовної мови і певною мірою збігається з поняттям „живої” мови.

³ О. Синявс'кij, *Poradnik Ukraïns'koï movi*, Harkiv – Berlin – N ũ-Jork 1922, s. IX; Idem, *Normi ukrains'koï literaturnoi movi*, Київ 2018, s. 199. Reprint z vidannâ 1931 r. (Seriâ „Ukraïns'ka gramatična klasika”).

У наступні періоди розвитку українського мовознавства ієрархія цих чинників змінювалася. Особливо помітними були зміни в ставленні до народної мови. Зокрема, якщо в 20–30-х рр. ХХ ст. ідея про народну основу української літературної мови була провідною (лише опертя на „українську народну мову”, на переконання О. Курило, є єдиним нормальним шляхом, „що ним може йти розвиток української літературної мови”⁴), панувала тверда віра в „повну вистачальність народної мови для всіх жанрів культурного мововжитку”⁵ й передусім для української наукової мови (термінології), що засвідчила низка укладених „на основі суто-народної мови”, проте позбавлених „специфічного – селянського, міського чи якогось місцевого (льокалізми) забарвлення”⁶ і призначених „охочим учитися живої української мови”⁷ словників⁸ (про це зауважено в передмовях цих словників і це потверджує їх джерельна база та лексичний матеріал, узятий „із живої української мови” – „безпосередньо з уст народу”⁹), то від середини ХХ ст. „практику звернення до живомовної стихії використовували насамперед для діалектологічних студій”¹⁰, оскільки українське мовознавство розвивалося у бік, „протилежний від живомовних народних джерел”¹¹.

В українському радянському мовознавстві основним джерелом літературної мови вважали мову, оброблену майстрами слова, – тексти художньої літератури, красного письменства. Безперечно, письменники „найкраще мову виявляють і оформлюють”¹², однак на початку ХХІ ст., коли стали вступлені авторські рукописи, перед дослідниками постала проблема відповідності тексту певного видання авторському оригіналові, а авторського задуму – основному тексту¹³, спричинена редакторським утручанням в оригінальний авторський текст у зв’язку з ідеологічними настановами певної доби, унаслідок чого деякі твори протягом тривалого часу друкували у спотвореному, сфальсифікованому

⁴ О. Курило, *Uvagi do sučasnoï ukrains’koï literaturnoi movi*, Київ 1925, s. 3.

⁵ V. Čaplenko, *Īstorîâ novoï ukrains’koï literaturnoi movi (XVII st. – 1933 r.)*, N’û-Jork 1970, s. 132.

⁶ M. Dorošenko, M. Stanislavs’kij, V. Straškevič, *Slovník dilovoï movi. Terminologîâ ta frazeologîâ*, Київ 2018, s. 6. Reprint z vidannâ 1930 r. (Serîâ „Slovníkova spadšîna Ukraïni”).

⁷ *Slovník ukrains’koï movi*: u 3 t., pid red. S. Ėfremova, A. Nikovs’kogo, Київ 2017, t. 1. A–Ė, s. XV. Reprint z vidannâ 1927 r. (Serîâ „Slovníkova spadšîna Ukraïni”).

⁸ *Rosijs’ko-ukrains’kij slovník*: u 4 t., pid red. A. Krims’kogo, tt. 1–3, Київ 1924–1933; *Rosijs’ko-ukrains’kij slovník pravničoi movi*, pid red. A. Krims’kogo, Київ 1926; V. Pidmogil’nij, Ė. Plužnik, *Rosijs’ko-ukrains’kij frazeologîčnij slovník*, Harkiv 1928; M. Dorošenko, M. Stanislavs’kij, V. Straškevič, *Op. cit.* ta in.

⁹ *Rosijs’ko-ukrains’kij slovník pravničoi movi*, pid red. A. Krims’kogo, Київ 1926, s. IV–V.

¹⁰ O. Tišenko, *Dvi zauvagi pro dobîr pervinnih džerel do tekstovoi bazi leksikografa [v:] U pošukah garmonii movi*, pid red. Ė. Karpilovs’koï, L. Kislúk, Ū. Romanúk, Київ 2020, s. 385.

¹¹ *Ibidem*, s. 386.

¹² O. Sinâvs’kij, *Normi ukrains’koï literaturnoi movi*, *Op. cit.*, s. 6.

¹³ O. Tišenko, *Op. cit.*, s. 382.

вигляді. Ба більше, виправлення, як зауважує О. Тищенко, трапляються навіть в Архівній картотеці, де доповнення чи викреслення в цитаті картки засвідчене паспортизацією новішого видання твору¹⁴. Наявні на сьогодні численні цифрові копії паперових видань, на жаль, також хибують помилками, а тому наукові дослідження та словники, створені на основі спотворених текстів, „не можна вважати коректними й адекватними реальному їхньому об'єкту й завданням сучасного українського мовознавства”¹⁵.

Словники, на противагу художнім творам, текстам газет, часописів, щоденників, спогадів тощо, – це вторинні джерела, оскільки їх створюють на основі фахового опрацювання первинних джерел, осмислення їхніми укладачами певних мовних фактів відповідно до мети дослідження¹⁶. Якщо зважити на те, що частина словників так само зазнала ідеологічного тиску й до них свідомо був уведений мовний матеріал, підправлений рукою редактора, то їхня надійність у встановленні органічних рис української літературної мови теж викликає сумнів. Саме тому, застерігав С. Караванський, сьогодні „треба орієнтуватись на народну творчість у неспотворених записах, на мову класиків, на лексикографічні джерела, видані до погрому українства або у вільному світі”¹⁷.

Як відомо, „нормальний розвиток” української мови було остаточно спинено в 30-х роках ХХ ст., коли його підпорядкували „політичним цілям”, що „вимагали знівелювати самобутність української мови”, „підправити її відповідно до норм і законів мови російської”, обґрунтовуючи таку практику потребою „інтернаціоналізації”¹⁸. З огляду на суспільно-політичні умови функціонування української мови в 40–80 рр. ХХ ст. з-поміж усіх критеріїв, визначальних під час випрацювання норм української літературної мови, нині так само, як і сторіччя тому, основним має бути опертя на українську народну мову, адже вона найменше зазнала ідеологічних утисків. „Найприродніший розвиток мови, – зауважував С. Караванський, – спирається на живе народне мовлення, неспотворене жодними зовнішніми впливами”¹⁹.

У сучасній лінгвоукраїністиці думка про народнорозмовний характер української літературної мови є незаперечною, хоч дехто з дослідників зауважує, що апелювання до живої народної мови для ствердження чи спростування органічності того чи того мовного явища є недостатньо доказовим і переконливим²⁰, бо, з одного боку, „українська мова розвивалася протягом кількох століть під потужним впливом відразу двох мов сусідніх народів – російської

¹⁴ *Ibidem*, s. 383.

¹⁵ *Ibidem*, s. 383.

¹⁶ *Ibidem*, s. 382.

¹⁷ S. Karavans'kij, *Sekreti ukraïns'koï movi*, Kiiïv 1994, s. 6.

¹⁸ *Ibidem*, s. 40.

¹⁹ *Ibidem*, s. 39.

²⁰ O. Taranenko, *Sučasnì tendencii do pereglâdu normativnih zasad ukraïns'koï literaturnoï movi i âviše purizmu (u mežah gramatičnih kategorij imennika)* [v:] „Movoznavstvo”, nr 3–4, 2005, s. 86.

і польської, кожна з яких залишила свій слід у структурі народної мови”²¹, а з другого – „внаслідок бездержавності українського народу українська літературна мова не мала в своїй новій історії певних більш або менш тривалих періодів вільного, повнокровного розвитку, протягом яких могла б стабілізуватися й набути авторитетності для мовного загалу її нормативна база”²².

Грамматичні, зокрема й морфологічні, норми, за висновками мовознавців, є одними з найстабільніших мовних норм. Проте якщо порівняти сучасні морфологічні норми, серед яких і правила вжитку відмінкових закінчень іменників, із нормами, що були кодифіковані у 20–30-х рр. ХХ ст., то зміни, які в них відбулися за 100 років, очевидні. Особливістю цих змін є їх зумовленість не внутрішніми законами розвитку української літературної мови, а позамовним чинником – ідеологією мовнополітичного курсу Радянського Союзу, у складі якого перебувала Україна, на зближення російської та української мов²³. Найпомітнішого політичного тиску і, як наслідок, штучних обмежень у функціонуванні зазнали форми давального відмінка однини іменників чоловічого роду II відміни із закінченнями *-ovi*, *-evi* (*-єvi*), форми знахідного відмінка однини іменників – назв неістот чоловічого роду II відміни на *-a* (*-я*), форми знахідного відмінка множини іменників – назв істот усіх родів, що збігаються з називним відмінком, форми родового відмінка однини іменників жіночого роду III відміни із закінченням *-и*, а також форми кличного відмінка всіх родів. Про це свідчить їх вибіркове фіксування у лексикографічних джерелах радянського періоду та їхній статус другорядних морфологічних форм у граматиках та в *Українському правописі* після 1933 р.

Мовна практика доби незалежної України хоч і засвідчує поступове повернення до вжитку тих відмінкових форм іменників, які за радянських часів або обмежували у використанні, або й зовсім не рекомендували як „шкідливі” чи такі, що суперечать „живій мові трудящих”, проте в новітніх словниках їх також ще подано непослідовно – лише в деяких лексикографічних

²¹ *Ibidem*, s. 85.

²² *Ibidem*, s. 86.

²³ Із цього приводу Ю. Шевельов зауважував: „Урядове втручання взагалі, а в даному випадку з боку уряду, опанованого росіянами, – у внутрішні закони мови було радянським винаходом і новиною. Ні поляки, ні румуни, ні чехи до цього не вдавалися, як не вдавалася царська адміністрація дореволюційної Росії. Вони всі обмежувалися на заходах зовнішнього тиску: забороняли вживати української мови прилюдно, цілковито або частково; накидали державну мову через освітню систему; зваблювали українців своєю культурою й можливістю кар’єри; переселяли їх на неукраїнські території, а українські землі заселяли членами панівної нації тощо. Поруч цих «клясичних» метод радянська система встановлює контроль над структурою української мови: забороняє певні слова, синтаксичні конструкції, граматичні форми, правописні й орфоепічні правила, а натомість пропагує інші, ближчі до російських або й живцем перенесені з російської мови. Таким чином на радянській Україні конфлікт між українською й російською мовами перенесено з зовнішньої, позамовної сфери в середину самої мови” (Ū. Ševel’ov, *Vibrani praci: U 2 kn. Kn. I. Movoznavstvo*, Kiiв 2009, s. 267).

працях²⁴. У цілісних граматичних описах сучасної української літературної мови та підручниках для закладів вищої освіти, опублікованих у кінці ХХ – на початку ХХІ ст., немає істотних змін у потрактуванні статусу цих морфологічних форм. У проєкті *Українського правопису* 1999 р. та в його найновішій редакції 2019 р. зроблено лише незначні корекції правил про уживання деяких відмінкових закінчень іменників. Натомість звернення до живомовної практики українського народу виразно оприявнює розбіжності в прескриптивній (кодифікованій) і дескриптивній (ужитковій) мовних нормах, а також засвідчує гостру потребу „ревізувати” чинні граматичні норми й увідповіднити їх традиціям української народної мови, яка становить основу сучасної української літературної мови.

Суперечності між нормами чинного літературного стандарту і народної мови відбивають форми знахідного відмінка множини іменників – назв тварин. Відповідно до прескриптивної морфологічної норми, викладеної в чинному *Українському правописі*²⁵ та сучасних граматичних описах української літературної мови²⁶, іменники – назви деяких свійських тварин і комах у знахідному відмінкові множини мають переважно форму, спільну з родовим відмінком, лише інколи – менш поширену форму, однакову з формою називного відмінка, пор.: *знати овець* (і *вівці*), *пасти корів* (і *корови*), *годувати свиней* (і *свині*), *ловити мух* (і *мухи*); *волів* (і *воли*), *коней* (і *коні*), *поросяток* (і *поросятка*) і под. Обидві форми знахідного відмінка множини – ту, що збігається з називним відмінком, і ту, що спільна з родовим відмінком, як рівноправні санкціоновано лише для іменників – назв тварин ІV відміни: *гусят* і *гусята*, *гусенят* і *гусенята*, *курчат* і *курчата*, *ягнят* і *ягнята*, *індишат* і *індишата* тощо.

Проте, як засвідчують фольклорні джерела та матеріали етнографічних збірників, в українській народній мові іменники – назви тварин й істот загалом у знахідному відмінку множини вживані у формі називного, а не родового відмінка набагато ширше, ніж це дозволяє чинна прескриптивна норма, тобто ідеальна, обов’язкова для виконання норма не збігається з ужитковою, узвичаєною в реальній мовній практиці, що становить неабиякі труднощі не тільки для самих мовців, а й для укладачів сучасних граматичних словників. Незважаючи на помітні розбіжності між прескриптивною та дескриптивною нормами, які спостерігаємо в ужитку форм знахідного відмінка множини іменників – назв істот в українській народній та літературній мові, в українському мовознавстві

²⁴ О. Taranenko, *Slovozmîna ukrains 'koï movi*, Nyiregyháza 2003; *Gramatičnij slovník ukrains 'koï literaturnoi movi*. Slovozmîna, Kïiv 2011; L. Kolibaba, V. Fursa, *Slovník diěslivnogo keruvannâ*, Kïiv 2016; A. Risin, V. Starco, *Velikij elektronnij slovník ukrains 'koï movi (VESUM)*, 2005-2021, https://github.com/brown-uk/dict_uk [17.01.2021].

²⁵ *Ukrains 'kij pravopis*, Kïiv 2019, s. 111, 127, 131.

²⁶ *Sučasna ukrains 'ka literaturna mova. Morfoloġiâ*, pid red. Ī. Bilodida, Kïiv 1969, s. 61, 92, 112, 121; Ī. Vihovanec, K. Gorodens'ka, *Teoretična morfoloġiâ ukrains 'koï movi*, Kïiv 2004, s. 98, 106; *Gramatika sučasnoi ukrains 'koï literaturnoi movi. Morfoloġiâ*, Kïiv 2017, s. 208.

їх спеціально не досліджували. Найбільше уваги варіантним формам знахідного відмінка множини іменників – назв істот приділяли в 30-х роках ХХ ст. О. Курило²⁷, М. Наконечний²⁸, О. Синявський²⁹, а пізніше – І. Огієнко³⁰. Вони уважали ці форми поправними, нормальними „для письменської (як і народної) мови”³¹. На тому, що в українській мові іменники – назви тварин у знахідному відмінку множини мають переважно форму називного відмінка, а не родового, наголошував також Ю. Шевельов³². У сучасній лінгвоукраїністиці проблеми варіантності форм знахідного відмінка множини торкаються лише принагідно під час опису системи словозміни іменників у граматиці³³, підручниках і посібниках для вищої школи³⁴ та в деяких словниках³⁵.

З огляду на це мета нашої статті – дослідити форми знахідного відмінка множини іменників – назв істот (осіб і неосіб) в українській народній і літературній мові. Щоб досягти цієї мети, розв’язано такі основні завдання: 1) простежено історію входження форми знахідного відмінка множини, спільної з називним відмінком, до системи словозміни іменників української літературної мови; 2) визначено ареал поширення кожної з форм знахідного відмінка множини; 3) складено перелік іменників – назв неосіб, що в знахідному відмінку множини мають форму називного відмінка; 4) встановлено ступінь відповідності чинної морфологічної літературної норми граматичним традиціям української народної мови; 5) з’ясовано причини та проаналізовано наслідки витіснення форм називного відмінка множини формами родового відмінка в іменниках – назвах істот у сучасній українській літературній мові.

Ужиток іменників – назв істот у знахідному відмінку множини у формі називного відмінка І. Огієнко слушно вважав ознакою „живої” народної мови³⁶, про що свідчить значна кількість цих форм в усній народній творчості

²⁷ О. Kurilo, *Op. cit.*

²⁸ М. Nakonečnij, *Ukraïns'ka mova: programa-konspekt z dodatkom pro novij pravopis ukraïns'kij*, Harkiv 1928.

²⁹ О. Sinâvs'kij, *Poradnik Ukraïns'koï movi, op. cit.*; Idem, *Normi ukraïns'koï literaturnoï movi, op. cit.*

³⁰ І. Ogiênko (mitropolit Ilarion), *Ridna mova*, Kïiv 2010, s. 257–261; Idem, *Naša literaturna mova*, Kïiv 2011, s. 309–314.

³¹ М. Nakonečnij, *op. cit.*, s. 125.

³² Ū. Ševel'ov, *Naris sučasnoï ukraïns'koï literaturnoï movi ta inšì lingvističnì studii* (1947 – 1953 rr.). Kïiv 2012, s. 230.

³³ І. Vihovaneč', К. Gorodens'ka, *op. cit.*, s. 106; *Gramatika sučasnoï ukraïns'koï literaturnoï movi. Morfoloģiâ*, Kïiv 2017, s. 208.

³⁴ *Sučasna ukraïns'ka literaturna mova*, pid red. A. Grišenka, Kïiv 1997; *Sučasna ukraïns'ka literaturna mova*, pid red. M. Plûš, Kïiv 2001; *Sučasna ukraïns'ka mova*, pid red. O. Ponomareva, Kïiv 2008; *Sučasna ukraïns'ka literaturna mova. Morfemika. Slovtvir. Morfoloģiâ*, pid red. O. Lavrinec', Kïiv 2019.

³⁵ О. Taranenko, *Slovozmîna ukraïns'koï movi*, Nyiregyháza 2003; *Gramatičnij slovník ukraïns'koï literaturnoï movi. Slovozmîna*, Kïiv 2011; L. Kolibaba, V. Fursa, *op. cit.*; A. Risin, V. Starko, *op. cit.*

³⁶ І. Ogiênko (mitropolit Ilarion), *Ridna mova, Op. cit.*, s. 310–311.

українського народу – прислів'ях, приказках, піснях, казках тощо, напр.: *Опанас воли пас, а дівчина бички* (Номис³⁷); *Ой, там Роман воли пасе* (Укр. нар. пісня); *Ой, він [милий] оре, воли гонить* (Укр. нар. пісня); *Розпрягайте, хлопці, коні* *Та лягайте спочивать* (Укр. нар. пісня); *Наїхали гості да непрохані – І непрохані, несподівані. Попускали коні непутані – І непутані, й негнуздані. Вони сад-виноград да поламали, Райськії пташки да розігнали* (Колядка); *Сидить Василь коло ясель, корови годує* (Коломийка); *Сова спить, а кури бачить* (Укр. присл.); *Не хотіла чапля рибок, а тепер їсть жаби* (Укр. присл.); [Дід:] *...а зимою хоч бджоли й забирають додому, а я все-таки тут живу* (Укр. нар. казка); *Придбали діти, обайте, щоб було що й надіти* (Укр. присл.); *Полишила перепілонька свої дрібні діти* (Укр. нар. колискова пісня); *А на тім яворі сиз орел сидить, Сиз орел сидить, з рибою говорить: – Ой бути нам, рибо, у одного пана, У одного пана, пана Івана. Тобою, рибо, гості вітати, А моїм пером – листи писати!* (Колядка); *При пості добре відбути гості* (Номис) та багато інших.

Широке використання іменників як осіб, так і неосіб усіх родів у знахідному відмінку множини у формі називного відмінка зафіксовано також у збірниках фольклорних та етнографічних матеріалів, зокрема в праці П. Чубинського „Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край”³⁸. Упадає в око, що в українській народній мові поряд із безпрійменниковими формами знахідного відмінка активно вживані й морфологічні форми з прийменниками *по, на, через*, пор.: *Покіль воли напоїш, З дівчиною постоїш; Покіль воли напасеш, Дівчиноньку потрясеш; А вже чути аж до хати, Що став [козак] на воли гукати; Запряжу сірі коні, ще й воли, Поїдемо в Україну, де милий; Вставай, милий, годі спати, Пора коні напувати; Повів милий коні До далекого краю; Забрав коники, сам поїхав на ніч; А дід бички запрягає та іде по дрова; Сиди, сиди, гусачок, Та висиди гуси; Пасла баба ягняточка, Пасла баба гуси; Татко кози продали, Мамці гроші вдали; Иди, иди, припутень, не барись, На чужії горлиці не дивись; Тоді козак від дівки йде, Як доять корови; Погнала [дівчина] корови в зелені діброви, А телята в гай зелененький; А вже бабка курчаточка в хату заганяє; Десь ся взяла чорнявая воду брати, Взяла тії лебедята заганяти; Вийди, дівчино, вийди, рибчино, У луг по телята... Вийди, дівчино, у луг по корови; По телята йду, спотикаюся; Ой, захотіла баба та й забагатіти, Посадила курочку, щоб вивела діти; З'їла сонце, з'їж і місяця, з'їж і зірочки – дрібні діточки; Я вмірати не гадаю, Бо я гості в себе маю; Вже мені наскучило, Розглядаючи, На чужі молодиці Поглядаючи; Вже такий я звичай маю, Що вже дівок не кохаю, Молодиці я кохаю, Аж до себе пригортаю; Бо ти любиш молодиці, Молодиці-красавиці; Я на дівки*

³⁷ М. Nomis, *Ukrains'ki prikazki, prisliv'â i take inše*, Kyïv 1993.

³⁸ Р. Čubins'kij, *Trudi etnografičesko-statističeskoj ekspedicii v Zapadno-Russkij kraj*: Т. I–VII, Sankt-Peterburg 1872–1877, т. V, 1874.

задивився, За волами опізнився; Гей любив же дві дівчини, дві Катерини; А всі свої вірні слуги порозбужала [дівчинонька]; Через тяжкі воріженьки, – Заступають доріженьки та ін. Наявність в українському фольклорі великої кількості іменників – назв істот, що в знахідному відмінку множини мають форму називного відмінка, дало підстави деяким дослідникам кваліфікувати їх як „розмовні” одиниці³⁹.

І. Огієнко „знахідний відмінок множини у формі називного” уважав „суто українською” відмінковою формою, хоч і звертав увагу на те, що конструкції зі знахідним множини в формі називного властиві також іншим слов'янським мовам, зокрема польській, чеській та болгарській⁴⁰. „Російська мова, – наголошував він⁴¹, – вже з давнього часу загубила цю форму і в неї знахідний множини від живих істот тепер завжди має форму тільки родового”⁴².

Висновок мовознавця потверджують студії з діалектології та карти „Атласу української мови”, згідно з якими форми знахідного відмінка множини, однакові з називним відмінком, не властиві тим регіонам України, що межують із Росією, зокрема їх майже немає на Сумщині⁴³ та Луганщині⁴⁴. Натомість форми знахідного відмінка множини, тотожні називному відмінкові, переважають, Житомирщині, у частині районів Черкащини (зокрема на Уманщині), у мовленні корінних мешканців деяких міст Київщини, зокрема Білої Церкви, Ірпеня, Василькова⁴⁵. Ці форми широко вживані також на Кіровоградщині, Полтавщині, Чернігівщині⁴⁶, Харківщині, Запоріжчині, Дніпропетровщині⁴⁷, хоч у цих регіонах наявні й форми знахідного відмінка множини, спільні з родовим відмінком. Безприйменниковими формами знахідного відмінка множини у формі називного активно послуговуються на Закарпатті, а прийменниковими – на Львівщині, Тернопіллі та Івано-Франківщині⁴⁸. Знахідний відмінок множини у формі родового відмінка переважає на Вінниччині, Волині, Рівненщині, Хмельниччині⁴⁹. І. Г. Матвіяс ужиток називного відмінка

³⁹ *Sopostavitel' naâ stilistika russkogo i ukrainskogo âzïkov*, Київ 1980, s. 168.

⁴⁰ І. Огієнко (митрополит Іларіон), *Ridna mova*, *Op. cit.*, s. 259; *Idem*, *Naša literaturna mova*, *Op. cit.*, s. 311.

⁴¹ *Idem*, *Ridna mova*, *Op. cit.*, s. 260.

⁴² М. Наконечний зауважував, що в деяких фразеологічних „скам'янілостях” – „законсервованих у давніх формах зворотах” – знахідний живих істот, що дорівнює називному відмінкові, зберігся і в російській мові, напр.: *затисался в плотники, поишл в разбойники* (див.: М. Наконечні, *Op. cit.*, s. 125).

⁴³ *Atlas ukrains'koï movi: u 3 t., t. 1. Polissâ, Serednâ Naddnîprânsîna i sumîžni zemli*, Київ 1984, карта № 277.

⁴⁴ *Idem*, t. 3. *Slobožanšîna, Doneččîna, Nižnâ Naddnîprânsîna, Pričornomor'â i sumîžni zemli*, Київ 2001, карта № 63.

⁴⁵ *Idem*, t. 1. *Polissâ, Serednâ Naddnîprânsîna i sumîžni zemli*, Київ 1984, карта № 277.

⁴⁶ *Ibidem*.

⁴⁷ *Idem*, t. 2. *Volin', Naddnîstrânsîna, Zakarpatt'a i sumîžni zemli*, Київ 1988, карта № 263.

⁴⁸ *Ibidem*.

⁴⁹ *Ibidem*.

множини в ролі знахідного кваліфікує як „синтаксичну особливість південно-західних говірок”⁵⁰.

Вивчивши походження форм знахідного відмінка множини, І. Огієнко констатував, що „у давнину назви всіх живих істот – чи то тварин, чи то людей – в знахідному множини завжди мали свою старшу форму, однакову з відмінком називним, і не змішували її з формою родового”⁵¹. Свій висновок дослідник потвердив багатьма ілюстраціями з давніх Євангелій X–XI ст., старої української мови XI–XII ст., стародавніх пам’яток живої української мови XV–XVIII ст.⁵². На широке використання в давній українській мові „форми знахідного множини замість називного множини” указував також І. Тараненко⁵³.

На тому, що в давньоруській мові називний і знахідний відмінки іменників – назв істот у множині мали однакові закінчення, акцентували увагу й інші мовознавці⁵⁴. Проте вже в пам’ятках староукраїнської мови засвідчено „форми, тотожні з називним відмінком множини від назв предметів, явищ, процесів, понять” і „форми, тотожні з називним та значно рідше з родовим від назв істот”⁵⁵. С. П. Самійленко наголошував, що іменники – назви осіб та істот „почали приймати закінчення, тотожне із закінченням родового відмінка множини, дуже пізно; неусталеність у вживанні цих закінчень виявляється навіть у пам’ятках XVII ст., у живих говірках української мови”⁵⁶. Зокрема, дослідник системи словозміни української мови І. М. Керницький на матеріалі пам’яток XVI ст. з’ясував, що знахідний відмінок множини від особових назв має форму як родового, так і називного відмінка множини, а знахідний відмінок множини від назв тварин завжди має форму називного відмінка множини⁵⁷.

І. Огієнко також поділяє думку про те, що „перші випадки заступлення форми знахідного формою родового множини живих осіб та тварин по перехідних дієсловах” зафіксовані в староукраїнській мові⁵⁸. Від того часу в українській мові поступово „запанувало таке розрізнення: знахідний осіб (людей) може бути однаковий і з родовим, але знахідний тварин позостається стародавній, цебто однаковий із називним”⁵⁹.

Ця тенденція загалом збереглася в українській народній мові й знівельована в сучасній літературній мові. Якщо І. Огієнко наголошував, що форми, спільні

⁵⁰ І. Matviâs, *Imennik v ukraïnskij movi*, Kiïv 1974, s. 76.

⁵¹ І. Ogiênko (mitropolit Ilarion), *Naša literaturna mova, Op. cit.*, s. 309.

⁵² Idem, *Ridna mova, Op. cit.*, s. 258.

⁵³ *Īstorična gramatika ukraïns'koï movi*, Kiïv 1962, s. 215.

⁵⁴ І. Kernic'kij, *Sistema slovozmîni v ukraïns'kij movi. Na materialah pam'âtok XVI st.*, Kiïv 1967, s. 61, 97–98; *Īstorična gramatika ukraïns'koï movi*, Kiïv 1980, s. 130.

⁵⁵ *Īstorična gramatika ukraïns'koï movi*, Kiïv 1980, s. 151.

⁵⁶ *Īstorična gramatika ukraïns'koï movi. Morfoloġiâ*, Kiïv 1978, s. 86, 125.

⁵⁷ І. Kernic'kij, *Op. cit.*, s. 61.

⁵⁸ І. Ogiênko (mitropolit Ilarion), *Naša literaturna mova, Op. cit.*, s. 311.

⁵⁹ *Ibidem*, s. 312.

для знахідного та родового відмінків, можливі лише для назв осіб (людей), а для неосіб (тварин) нормативною є форма знахідного відмінка, яка збігається з називним відмінком, то в мовній практиці середини ХХ ст. – початку ХХІ ст. в знахідному відмінку множини форми іменників – назв свійських тварин, звірів та комах, тотожні родовому відмінкові, майже повністю витіснили ті, що збігаються з називним відмінком. У теоретичних працях із граматики та в науково-навчальних джерелах цього періоду хоч і не заперечено нормативність форм знахідного відмінка множини, що збігаються з називним відмінком, але водночас їм надано статусу периферійних морфологічних форм, про що свідчить подання їх у системі словозміни на другому місці після форм, однакових із родовим відмінком, або в дужках, пор.: *пасти коней і коні* або *пасти коней (коні)*, *доїти корів і корови* або *доїти корів (корови)*, *годувати свиней і свині* або *годувати свиней (свині)*, *гонити овець і вівці* або *гонити овець (вівці)*, *доглядати бджіл і бджоли* або *доглядати бджіл (бджоли)*, *ловити горобців і горобці* або *ловити горобців (горобці)* і под. Цю норму – уживати іменники, що позначають осіб, у знахідному відмінкові множини у формі родового відмінка, а назви деяких (здебільшого свійських) тварин – із подвійними флексіями родового та називного відмінків, кодифіковано в граматичних описах сучасної української літературної мови⁶⁰, підручниках та посібниках для вищої школи⁶¹, у виданнях *Українського правопису* після 1933 р.⁶²

Але навіть за такого чіткого семантичного критерію розмежування форм знахідного відмінка множини, як „особа” / „неособа” повний перелік тих іменників – назв неосіб, для яких у сучасній українській літературній мові в знахідному відмінку множини нормативною є форма, спільна із формою називного відмінка, визначити складно. У сучасних граматиках та в „Українському правописі” їх склад обмежено здебільшого назвами свійських тварин (*коні, воли, корови, вівці, свині, кози; телята, ягнята, поросята, лоша́та*), птахів (*кури, гуси, качкі, індики; курчата, гусята (гусенята), каченята, індичата*, але *солов'їв, орлят*) та деяких комах (*бджоли, мухи*, але *жуки́в, хрущи́в*), хоч жива народна мова, усна народна творчість українського народу, художня література й сучасні корпусні дослідження засвідчують значно більше іменників,

⁶⁰ *Sučasna ukraїns'ka literaturna mova. Morfoloģiã*, pid red. Ī. Bilodida, Kiiv 1969, s. 61, 92, 112, 121; Ī. Vihovanec', *Sintaksis znahidnogo vidminka v sučasnij ukraїns'kij movi*, Kiiv 1971, s. 19; Ī. Vihovanec', K. Gorodens'ka, *Op. cit.*, s. 98, 106; *Gramatika sučasnoї ukraїns'koї literaturnoї movi. Morfoloģiã*, Kiiv 2017, s. 208.

⁶¹ *Sučasna ukraїns'ka literaturna mova*, pid red. A. Grišenka, Kiiv 1997; *Sučasna ukraїns'ka literaturna mova*, pid red. M. Plūš, Kiiv 2001; *Sučasna ukraїns'ka mova*, pid red. O. Ponomareva, Kiiv 2008; *Sučasna ukraїns'ka literaturna mova. Morfemika. Slovotvir. Morfoloģiã*, pid red. O. Lavrinec', Kiiv 2019.

⁶² *Ukraїns'kij pravopis*, Harkiv 1933, s. 31, 38, 41, 43–44; *Ukraїns'kij pravopis*, Kiiv 1946, s. 66, 76, 79; *Ukraїns'kij pravopis*, Kiiv 1960, s. 76, 87, 91; *Ukraїns'kij pravopis*, Kiiv 1997, s. 67, 76, 79; *Ukraїns'kij pravopis*, Kiiv 2019, s. 111, 127, 131.

що в знахідному відмінку множини мають форму називного відмінка. М. Наконечний, крім поданих, уможлиблював форму знахідного відмінка множини, спільну з називним відмінком, також для іменників *олені, зайці, лисиці, сарни (сарни), тури; слонята, мишенята, щенята; голуб'ята, дрохви, перепели, тави, метелики, павуки*⁶³. О. О. Тараненко серед іменників – назв істот, що можуть мати форму „називний – знахідний” (як варіант до форми „родовий – знахідний” або навіть єдину), подає ще й назви найпростіших мікроорганізмів (*амеби, бацили, інфузорії, мікроби, віруси*) та інших тварин (*глисти, черви, п'явки, воші; оселедці, лини, жуки, раки*)⁶⁴. Єдиним на сьогодні джерелом, у якому послідовно для всіх іменників – назв тварин (зокрема звірів, птахів, риб, комах, найпростіших мікроорганізмів) у знахідному відмінку множини подано форму, спільну з називним відмінком, причому переважно на першому місці порівняно з формою, що збігається з родовим відмінком, є „Великий електронний словник української мови”⁶⁵. Хоч він, за визначенням його укладачів, не є академічним джерелом і „не претендує на істину в останній інстанції”⁶⁶, проте в цій праці наведено найповніший реєстр питомих українських відмінкових форм іменників.

Узагальнивши напрацювання української граматичної думки та найчисленніші вияви в мовній практиці, можемо констатувати, що в знахідному відмінку множини форму називного відмінка найчастіше мають іменники, що позначають: істот – неосіб чоловічого роду: *кони, воли, бики, тури, хорти, рисаки, зайці, олені, жури; індики, горобці, голуби, перепели, соколи; карасі, окуні, лини, коропи, в'юни, соми, оселедці, раки; комарі, метелики, павуки, москїти; мікроби, віруси, глисти, черви*; істот – неосіб жіночого роду: *корови, свїні, вівці, кози, кобили; лисиці, сарни, миші, мавпи; кури, гуси, качкі; пташки, ворони, тави, дрохви, перепелиці, куріпки, устриці; бджоли, мухи; воші; жуки, жаби, п'явки; амеби, бацили, інфузорії*; істот – неосіб середнього роду: *телята, ягнята, поросята, лоша́та, лисенята, мишенята, щенята, цуценята, зайчата, слоненята; голуб'ята, курчата, гусята, каченята, індичата, орлята*.

В українській художній літературі та у фольклорі численними також є випадки вживання у знахідному відмінку множини у формі називного відмінка іменників – назв осіб *діти* та *гості*, а в пам'ятках – ще й іменника *люди*, пор.: *Придбали діти, дбайте, щоб було що й надіти* (Укр. присл.); *Я гуси пасла за селом, і діти бавила, і пряла* (І. Франко); *...по вечері він [І. Франко] бавив діти і робив коректу своєї збірки оповідань “В поті чола”* (В. Стефаник); [Григорій:] *Ти матимеш діти, але не матимеш радості...* (Іван Багряний); *А на тім яворі сиз орел сидить, Сиз орел сидить, з рибою говорить: – Ой бути нам, рибо,*

⁶³ М. Наконечний, *Op. cit.*, s. 125.

⁶⁴ О. Тараненко, *Op. cit.*, s. 13.

⁶⁵ А. Рісін, В. Старко, *Op. cit.*

⁶⁶ *Ibidem*.

у одного пана, У одного пана, пана Івана. Тобою, рибо, *гості* вітати, А моїм пером – листи писати! (Колядка); Бог дав свято, а чорт – *гості* (Укр. присл.); [Д. Мерседес:] Пабло, нам слід піти нагору *гості* бавить (Леся Українка); За стіною чути плюскіт води, а потім міцній ... голос самого Пастуха: –...А так ...маю *гості*... (Ірина Вільде); Вона [Емілія] сказала до Леонтія, який чистив рушницю по ситному обіді: – Маєм *гості*! (Г. Пагутяк) і под.

В Українському правописі 1946 р. була спеціальна примітка, відповідно до якої „слово *дитина* в знахідному відмінку множини має дві форми: *дітей*, а також *діти*”⁶⁷. На цю ж граматичну особливість української мови звертала увагу у своїх дослідженнях й О. Курило⁶⁸. У чинних нормативних лінгвістичних джерелах правила про форму знахідного відмінка множини іменника *діти* не збігаються: статусу нормативної надано або лише одній формі, спільній із родовим відмінком⁶⁹, або двом варіантним формам – називного і родового відмінків⁷⁰.

Стосовно іменника *люди*, то І. М. Керницький спостеріг, що в українських пам’ятках XVI ст. „знахідний відмінок від іменника *люди* постійно має закінчення *-и*”⁷¹.

Про те, що знахідний відмінок множини для іменників – назв людей не завжди має форму родового, а може мати й форму називного, зауважував також О. Синявський. Він наголошував, що це навіть обов’язково тоді, коли „додаткове слово після прийменника разом із цим останнім сталося прислівниковим виразом чи хоч наблизилося до прислівника, напр.: «вийти в люди», «піти вчителі», «записатися в міщани», «пошитися в дурні» тощо”⁷². Навіть і в інших випадках, твердить мовознавець, знахідний відмінок множини від назв людей „може дорівнюватися називному, а не родовому, як от *хустки на молодиці* тощо”. На думку О. Синявського, такі вирази, як „*серце люди* полюбило”, досить звичайні і становлять одну зі стилістичних особливостей мови Т. Шевченка⁷³.

Причиною витіснення в знахідному відмінку множини форм називного відмінка формами родового відмінка І. Огієнко та М. Наконечний уважають вплив російської мови⁷⁴. Зокрема, І. Огієнко наголошував, що „під впливом мови російської часто і в Україні вживають... форми родового відмінку: «*Пас коней*» (а треба: *пас коні*)”⁷⁵. Він констатував, що „до 1930-х років вільно

⁶⁷ *Ukraïns'kij pravopis*, Kіïv 1946, s. 76.

⁶⁸ О. Куріло, *Op. cit.*, s. 98.

⁶⁹ *Ukraïns'kij pravopis*, Kіïv 2019, s. 111.

⁷⁰ *Sučasna ukraïns'ka literaturna mova. Morfoloģiâ*, pid red. Ī. Bilodida, Kіïv 1969, s. 122.

⁷¹ Ī. Kernic'kij, *Op. cit.*, s. 61.

⁷² О. Sinâvs'kij, *Op. cit.*, s. 49.

⁷³ *Ibidem*.

⁷⁴ Ī. Oģiēnko (mitropolit Īlarion), *Ridna mova*, *Op. cit.*, s. 260; Idem, *Naša literaturna mova*, *Op. cit.*, s. 312; М. Nakonečnij, *Op. cit.*, s. 125.

⁷⁵ Ī. Oģiēnko (mitropolit Īlarion), *Naša literaturna mova*, *Op. cit.*, s. 311.

вживали чисто української форми, а по цьому – змушені вживати форми російської. [...] Але далі так ніби забулася наша притаманна форма «*пасти коні*», і скрізь запанувала форма російська: «*пасти коней*»⁷⁶. Проте, на думку П. Тимошенка, форми називного – знахідного відмерли не так через політичні обставини, як „через свою граматичну невивірність”⁷⁷.

На глибоке переконання І. Огієнка, „затирання” цієї „української особливості” відбувалося також за допомогою урядових наказів через школу, пресу, видавництва, а найголовніше – через „Український правопис”. Видання „Українського правопису” різних років відповідно до соціально-політичних умов функціонування української мови виразно засвідчують боротьбу двох форм знахідного відмінка множини, а згодом – витіснення в знахідному відмінку множини форм іменників – назв свійських тварин, що збігаються з називним відмінком, формами, тотожними родовому відмінкові. Зокрема, в „Українському правописі” 1928 р. у знахідному відмінку множини для назв неосіб подано тільки ті форми, що збігаються з називним відмінком (*по коні, за телята, про гуси, корови, воли, свині, метелики*), а ті, що збігаються з родовим, наведено для назв осіб (*про гостей, за молодиць (і молодиці)*) і т. ін.⁷⁸, тоді як в „Українському правописі” 1933 р. у знахідному відмінку множини з-поміж двох відмінкових форм статусу основної надано формі, що збігається з родовим відмінком: „Іменники – назви тварин, поряд з формою = родовому відмінку мають інколи і форму називного відмінка”: *коней (і коні), волів (і воли); свиней (і свині), корів (і корови), гусей (і гуси), курей (і кури); гусят-(а), курчат-(а)*⁷⁹. П. Д. Тимошенко зауважував, що в 1933 р. була прийнята ухвала, відповідно до якої форми знахідного відмінка множини на зразок *пасу корови, бачу хлопці* „треба ліквідувати, встановивши замість них, як єдино нормативні, форми *пасу коней, бачу хлопців*”⁸⁰. Зважаючи на цей припис, можемо констатувати, що форми знахідного відмінка множини іменників – назв істот, спільні з називним відмінком, зазнали прямого політичного тиску, унаслідок чого їх ужиток у літературній мові був штучно локалізований.

„Український правопис” 1946 р. засвідчує послаблення примусу обмежувати у використанні форми знахідного відмінка множини іменників – назв істот, однакові з називним відмінком. Ба більше, у ньому ці форми як нормативні наведено на першому місці, а форми, тотожні родовому відмінкові, – на другому й зауважено, що „іменники – назви деяких свійських тварин уживаються переважно у формі називного відмінка: *знати вівці, пасти корови* (рідше – *овець, корів*)”, аналогічно: *коні (і коней), воли (і волів), гусята (і гусят), курчата*

⁷⁶ *Ibidem*, s. 313.

⁷⁷ Р. Тимошенко, *Pitannâ normalizacii sintaksisu ukraïns'koï literaturnoi movi v radâns'ku epohu* [v:] *Sintaksična budova ukraïns'koï movi*, Kïiv 1968, s. 187.

⁷⁸ *Ukraiïns'kij pravopis*, Harkiv 1929, s. 44.

⁷⁹ *Ukraiïns'kij pravopis*, Harkiv 1933, s. 31, 38, 41, 43–44.

⁸⁰ Р. Тимошенко, *Op. cit.*, s. 187.

(і курчат)⁸¹. Проте вже в наступному виданні *Українського правопису* 1960 р. принципи подання форм знахідного відмінка множини й текст правила кардинально змінено: варіантні форми знахідного відмінка множини, спільні з називним і родовим відмінками, поміняно місцями, а в правилі зазначено, що іменники – назви деяких свійських тварин так само, як і інші іменники, що означають істоти, „мають переважно форму, однакову з родовим відмінком”: *коней* (і коні), *волів* (і воли); *овець* (і вівці), *корів* (і корови); *гусят* (і гусята), *курчат* (і курчата), але *оленів*, *жуків*, *горобців*⁸².

На цих же засадах ґрунтовано правило про вжиток форм знахідного відмінка множини іменників чоловічого та жіночого родів у чинному „Українському правописі”⁸³. Зокрема, у ньому збережено тенденцію до звуженого використання форм знахідного відмінка множини іменників – назв тварин, однакових із формами називного відмінка. Якщо в *Українському правописі* 1933 р. вжиток цих форм обмежено словами „мають **інколи і форму називного відмінка**”⁸⁴ (виділення наше – Л. К.), а в *Українському правописі* 1960 р. – „мають **переважно форму, однакову з родовим відмінком**”⁸⁵, то в *Українському правописі* 2019 р. нормативність форм знахідного відмінка множини, спільних із називним відмінком, так само обмежено словами „**менш поширену форму**”⁸⁶, „назви **деяких** свійських тварин”⁸⁷, що не сприяє правдивому відтворенню питомих граматичних рис української мови й не відтворює реальний стан використання цих форм у народній мові.

У сучасній українській літературній мові іменники – назви істот у формі знахідного відмінка множини вживані переважно в художній літературі, значно рідше – у публіцистиці. У текстах художніх творів ХІХ – початку ХХІ ст. функціують два варіанти форм знахідного відмінка множини іменників – назв істот усіх родів: форма, що збігається з родовим відмінком (напр.: ... *Кравчина випускає гусей* (О. Довженко); *Весною... вигнали ми своїх зголоднілих за зиму корівок на пашу* (І. Цюпа); ...*крадькома продав троян коней і воли* (М. Стельмах); ...*чабани випускають овець із кошар* (О. Гончар); *А він, Санько, мов мала дитина, мусить пасти курчат* (В. Рутківський), і форма, тотожна називному відмінкові, причому форми знахідного відмінка множини, спільні з називним відмінком, представлені досить широко, пор.: *Я пас ягнята за селом* (Т. Шевченко); *В кого копійочок чортма, тягніть гусенята, каченята, поросята* (О. Ковінька); *А сьогодні, справді, брате, Повторилось крізь роки: За селом пасуть телята Русочубі хлопчачки* (М. Братан); *Другого дня, не дуже*

⁸¹ *Український правопис*, Київ 1946, с. 66, 76, 79.

⁸² *Український правопис*, Київ 1960, с. 76, 87, 91.

⁸³ *Український правопис*, Київ 2019, с. 67, 76, 79.

⁸⁴ *Український правопис*, Харків 1933, с. 38.

⁸⁵ *Український правопис*, Київ 1960, с. 87.

⁸⁶ *Український правопис*, Київ 2019, с. 111.

⁸⁷ *Ibidem*, с. 127.

й торгуючись, він продав на ярмарку і бричку, і **коні** (М. Стельмах); – *Якого біса мені тут сидіти!* – здивувався Бульба, звертаючись до Товкача. – ...*Доглядати **вівці** та **свині** та з жінкою бабитися!* (О. Довженко); *Жену з поля **корови** та **вівці*** (Ю. Мушкетик); *Іван сидів і слухав, забувши зовсім, що має доглядати **корови*** (М. Коцюбинський); *Павлуся заставили доіти **кобили**, робити каймак* (А. Чайковський); [Дюваль до Дювер'є:] *Грошей ви не побачите, бо вони потрібніші для іншої справи, ніж ловити **мавпи**...* (Майк Йогансен); *Джержя мусив везти хліб на базар, продати й заплатити йому [шинкарю] гроші та викупити кожуха, а тут треба було годувати панські **качки*** (І. Нечуй-Левицький); *Не в одного дядька заніє серце, як гляне він на дітей, що ганяють **кури** по дорозі* (М. Грушевський); – *Ось ми поставимо оті червоні опудала по своїх городах лякати **горобці** та **ворони***, – крикнув один козак з холопів (І. Нечуй-Левицький); ...*дитина **метелики**, пташок гонить* (Марко Вовчок); *Маруся ...теж **бджоли** доглядала так, що аж, незвичайні, кусали її і тим робили часом із любенького личенька не знати що* (Марко Вовчок); *Гордій пішов **раки** ловити* (У. Самчук); *Ще з його, з Семеновим батьком, змалку без итанців по сагах лазили, лопуцьки їли, гороб'ят драли. **В'юни** ловили...* (Іван Багряний); *Семенко все бігав, все робив, що мама казала, і раз по раз гримав на молодші **сестри*** (В. Стефаник); *Завзяті **доні** виплекала Любов Федорівна* (Б. Лепкий); *Забудьте **жінки** й **діти**, Невільні звільніть серця!* (Олег Ольжич); *Був батько й писарем, і **діти** учив по селах* (В. Сосюра); *Збирала [Надя] в лівий кулак жмут обсічених кіс, насилу втримувала себе біля дзеркала, аби не **бігти між люди**, між сміх* (Є. Пашковський); – *Чому не **біжши поміж діти**? Глянь, яке сонечко тепленьке, яка благодать на світі... – договорує тато Стефанові* (С. Ковалів); ...*я ...поки що не мав наміру балотуватися в **народні судді*** (П. Загребельний). – *Слухай, ти часом у **депутати** не балотуєшся? – в'їдливенько зиркає на Софійку Сашко* (М. Павленко) та багато інших.

У сучасних публіцистичних текстах форми знахідного відмінка множини іменників – назв істот, спільні з називним відмінком, трапляються значно рідше, пор.: ...*Собб підвищує свою присутність на ринку Європи, її **курчата** активно закупаються у Голландії, Німеччині* (журнал „Агробізнес сьогодні”, 2013, № 4); ...*балотуватися в **президенті** можна з 35 років* („Високий Замок”, 13.11.2009) і под.

Назагал у мовній практиці ХХІ ст іменники – назви осіб зберігають давні форми, однакові із називним відмінком множини, у зворотах, що складаються із прийменниково-відмінкових форм у (в) *люди, між люди, у (в) гості, у (в) депутати, у президенти, у (в) судді, у (в) губернатори, у (в) радники, у (в) ректори, у співаки, в актори, в учителі, у (в) репетитори, у (в) художники, у (в) судді, у свідки, у (в) няньки, у (в) куми, у (в) помічники, у (в) робітники, у (в) напарники, у (в) солдати, у (в) герої* і под., у яких іменники позначають нерозчленовану множинність, та дієслів, що виражають

перехід або переведення особи в інше (часто соціальне) становище⁸⁸ (йти / піти, ходити, виходити / вийти, переходити / перейти, пролізти, про-братися, вибратися, проскочити, вискочити, висунутись, податися, записува-тися / записатися, вербувати / завербувати, завербуватися, перекваліфікову-ватися / перекваліфікуватися, просити / попросити, проситися / попроситися, запрошувати / запросити, кликати / покликати, приймати / прийняти, виби-рати / вибрати, висувати / висунути, виводити / вивести, витягати / витяг-нути, витягти, заманювати / заманити, відпускати / відпустити тощо), напр.: *Зеленський пояснив, чому пішов у президенти* (інтернетівська газета „Українська правда”, 13.09.2019); *Чи шкодує Олег Синютка, що пішов у депутати?* (канал НТА, 03.10.2019); *Володимир Остапчук подався у співаки та випустив тан-цювальний трек* (канал „1 + 1”, 18.12.2020); *У себе на батьківщині Квіташвілі також працював головою Мінздоров’я, ...а потім перекваліфікувався у рек-тори Тбіліського університету* (газета „Україна молода”, 18.02.2015) та ін.

Отже, форми знахідного відмінка множини, що збігаються з називним від-мінком, належать до самобутніх морфологічних особливостей української мови і засвідчують тісний зв’язок літературної мови з народною мовою. Із живої народної мови ці форми потрапили в мову письменників, а вже звідти – у літе-ратурну мову, тому їх найпосплідовніше зберегли усне розмовне мовлення, фольклор та мова художньої літератури.

Із 40-х рр. ХХ ст. унаслідок несприятливих суспільно-політичних умов розвитку української літературної мови форми знахідного відмінка множини, спільні з називним відмінком, були поступово витіснені на периферію мов-ного вжитку, проте зовсім вивести їх із мовного обігу не вдалося. На початку ХХІ ст., на противагу 20–30-м рр. ХХ ст., ці форми є нормативними лише для тих іменників, що позначають деяких свійських тварин усіх родів та недо-рослих істот середнього роду, хоч мовна практика засвідчує вжиток у формі називного відмінка значно ширшого кола іменників – назв тварин і охоплює також найменування звірів, птахів, комах, риб, найпростіших мікроорганізмів та навіть деяких осіб. Це означає, що кодифікована граматична норма вживати у знахідному відмінкові множини іменники, які є назвами істот – осіб, у формі родового відмінка, а основний загал іменників, що позначають істот – неосіб, також переважно у формі родового відмінка й лише деякі з них – у формі, однакової із називним відмінком, не збігається з морфологічною нормою, узви-часною в народній мові. У чинному „Українському правописі”, а відповідно і в сучасних словниках, граматиках та підручниках для вищої школи усупереч морфологічним особливостям української народної мови в іменниках, для яких форма називного відмінка у знахідному відмінкові множини є нормативною, на першому місці наведено форму, спільну з родовим відмінком, а на другому –

⁸⁸ *Sučasna ukraïns’ka literaturna mova. Morfologiâ*, pid red. Ī. Bilodida, Kiïv 1969, s. 61; Ī. Mat- viâs, *Op. cit.*, s. 137.

тотожну називному відмінкові. Для того, щоб відновити питомі морфологічні риси української мови, чинні кодифіковані граматичні норми вжитку форм знахідного відмінка множини іменників – назв істот потрібно переглянути й увідповіднити кількасотрічним традиціям української народної мови.

Перспективу подальших наукових студій вбачаємо у вивченні проблеми взаємодії двох форм знахідного відмінка множини іменників – назв істот у мовній практиці ХХІ сторіччя.

ЛІТЕРАТУРА / REFERENCES

- Atlas ukraïns'koï movi: u 3 t., t. 1. Polissâ, Serednâ Naddnîprânšîna i sumižni zemli*, Kiïv 1984; *t. 2. Volin', Naddnîstrânšîna, Zakarpatt'a i sumižni zemli*, Kiïv 1988; *t. 3. Slobožanšîna, Doneččîna, Nižnâ Naddnîprânšîna, Pričornomor'a i sumižni zemli*, Kiïv 2001.
- Vihovaneč' Ī., *Sintaksis znahidnogo vidmînka v sučasnij ukraïns'kij movi*, Kiïv 1971.
- Vihovaneč' Ī., Gorodens'ka K., *Teoretična morfoloġiâ ukraïns'koï movi*, Kiïv 2004.
- Gramatika sučasnoï ukraïns'koï literaturnoï movi. Morfoloġiâ*, Kiïv 2017.
- Gramatičnij slovník ukraïns'koï literaturnoï movi. Slovozmîna*, Kiïv 2011.
- Dorošenko M., Stanislavs'kij M., Straškevič V., *Slovník dilovoï movi. Terminoloġiâ ta frazeoloġiâ*, Kiïv 2018. Reprint z vidannâ 1930 r. (Serîâ „Slovníkova spadšîna Ukraïni”).
- Īstorična gramatika ukraïns'koï movi*, Kiïv 1962.
- Īstorična gramatika ukraïns'koï movi*, Kiïv 1980.
- Īstorična gramatika ukraïns'koï movi. Morfoloġiâ*, Kiïv 1978.
- Karavans'kij S., *Sekreti ukraïns'koï movi*, Kiïv 1994.
- Kernic'kij Ī. M., *Sistema slovozmîni v ukraïns'kij movi. Na materîalah pam'âtok XVI st.*, Kiïv 1967.
- Kolibaba L., Fursa V., *Slovník diêslîvnogo keruvannâ*, Kiïv 2016.
- Kurilo O., *Uvagi do sučasnoï ukraïns'koï literaturnoï movi*, Kiïv 1925.
- Matviâs Ī. G., *Īmennik v ukraïnskij movi*, Kiïv 1974.
- Nakonečnij M., *Ukraïns'ka mova: programa-konspekt z dodatkom pro novij pravopis ukraïns'kij*, Harkiv 1928.
- Oġiêenko Ī. (mitropolit Īlarion), *Īstoriâ ukraïns'koï literaturnoï movi*, Kiïv 2004.
- Oġiêenko Ī. (mitropolit Īlarion), *Ridna mova*, Kiïv 2010.
- Oġiêenko Ī. (mitropolit Īlarion), *Naša literaturna mova*, Kiïv 2011.
- Pidmogil'nij V., Plužnik Ê., *Rosîjs'ko-ukraïns'kij frazeoloġičnij slovník*, Harkiv 1928.
- Risîn A., Starko V., *Velikij elektronnij slovník ukraïns'koï movi (VESUM), 2005–2021*, https://github.com/brown-uk/dict_uk [17.01.2021].
- Rosîjs'ko-ukraïns'kij slovník: u 4 t., pid red. A. Krims'kogo*, tt. 1–3, Kiïv 1924–1933.
- Rosîjs'ko-ukraïns'kij slovník pravničoi movi*, pid red. A. Krims'kogo, Kiïv 1926.
- Sinâvs'kij O., *Poradnik Ukraïns'koï movi*, Harkiv – Berlîn – N'û-Jork 1922.
- Sinâvs'kij O., *Normi ukraïns'koï literaturnoï movi*, Kiïv 2018. Reprint z vidannâ 1931 r. (Serîâ „Ukraïns'ka gramatična klasika”).

- Slovník ukraïns'koï movi*: u 3 t., pid red. S. Ėfremova, A. Nikovs'kogo, Kiïv 2017, t. 1. A–Ĝ. Reprint z vidannâ 1927 r. (Serîâ „Slovníkova spadšina Ukraïni”).
- Sučasna ukraïns'ka literaturna mova. Morfoloġiâ*, pid red. Ī. Bilodida, Kiïv 1969.
- Sučasna ukraïns'ka literaturna mova*, pid red. A. Grišenka, Kiïv 1997.
- Sučasna ukraïns'ka literaturna mova*, pid red. M. Plûs, Kiïv 2001.
- Sučasna ukraïns'ka mova*, pod red. O. Ponomareva, Kiïv 2008.
- Sučasna ukraïns'ka literaturna mova. Morfemika. Slovtvîr. Morfoloġiâ*, pid red. O. Lavrinec', Kiïv 2019.
- Sopostavitel'naâ stilistika russkogo ï ukraïnskogo âzikov*, Kiïv 1980.
- Taratenko O., *Sučasnî tendenciï do pereglâdu normativnih zasad ukraïns'koï literaturnoi movi ï âviše purizmu (u meġah gramatičnih kategorij imennika)* [v:] „Movoznavstvo”, nr 3–4, 2005, s. 85–104.
- Taratenko O., *Slovozmîna ukraïns'koï movi*, Nyíregyháza 2003.
- Timošenko P., *Pitannâ normalizaciï sintaksisu ukraïns'koï literaturnoi movi v radâns'ku epohu* [v:] *Sintaksična budova ukraïns'koï movi*, Kiïv 1968, s. 182–191.
- Tišenko O., *Dvî zauvagi pro dobîr pervinnih džerel do tekstovoi bazi leksikografa* [v:] *U pošukah garmonii movi*, pid red. Ė. Karpilovs'koï, L. Kislûk, Ū. Romanûk, Kiïv, 2020, s. 381–388.
- Ukraïns'kij pravopis*, Harkiv 1929.
- Ukraïns'kij pravopis*, Harkiv 1933.
- Ukraïns'kij pravopis*, Kiïv 1946.
- Ukraïns'kij pravopis*, Kiïv 1960.
- Ukraïns'kij pravopis*, Kiïv 1997.
- Ukraïns'kij pravopis*, Kiïv 2019.
- Čaplenko V., *Īstorîâ novoï ukraïns'koï literaturnoi movi (XVII st. – 1933 r.)*, N'û-Jork 1970.
- Ševel'ov Ū. *Vîbrani pracî: U 2 kn. Kn. I. Movoznavstvo*. Kiïv 2009.
- Ševel'ov Ū., *Naris sučasnoi ukraïns'koï literaturnoi movi ta inši lingvistični studii (1947 – 1953 rr.)*. Kiïv 2012.

zgłoszenie artykułu: 5 lutego 2021
przyjęcie artykułu do druku: 2 czerwca 2021